

Головко Л., Жаховська В., Цісецький О.

НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ МІНІМІЗАЦІЇ НАСЛІДКІВ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Виявлено передумови загострення проблем бідності в Україні, здійснено загальну оцінку масштабів цього явища, у т. ч. за регіонами; обґрунтовані напрями подолання бідності у країні в контексті завдань мінімізації наслідків світової фінансової кризи.

***Ключові слова:** бідність, заробітна плата, прожитковий мінімум, ринок праці, зайнятість, фінансова криза.*

Актуальність даного дослідження визначена сучасним поширенням масштабів бідності в умовах світової фінансової кризи, що потребує розроблення новітніх важелів мінімізації і подолання цього явища. Нагальної

необхідності набувають узагальнення і глибокий аналіз накопиченого практичного досвіду щодо мінімізації бідності в Україні.

Для наукового розроблення теоретичних і прикладних проблем бідності та соціально-економічної політики щодо її подолання чимало працювали провідні вітчизняні й зарубіжні вчені: М. Абакумов, Д. Богиня, Ж. Волгін, Є. Воробйов, І. Гнібіденко, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Мандибурра, В. Майер, В. Семенов, М. Соколик, Г. Тарасенко, С. Тютюнников, Н. Холод та ін. Про пошук шляхів забезпечення соціальної рівності в суспільстві, насамперед у плані рівного доступу всіх його членів до медичних, житлово-комунальних, освітніх, рекреаційних, культурних послуг, а також до сфери продуктивної зайнятості нині дискутують політики, економісти та соціологи. В результаті багатьох досліджень виокремлено найактуальніші причини бідності в Україні: деформація фінансових основ відтворення робочої сили [5, 49]; дешевизна робочої сили працівників, у т. ч. високої кваліфікації [1, 5]; високий вплив «тіньової» економіки на розподіл доходів і стан майнового розшарування громадян [2, 4–6].

Метою статті є обґрунтування напрямків подолання бідності в Україні у контексті завдань мінімізації наслідків світової фінансової кризи.

Сучасне загострення проблем бідності населення в Україні відбулося: під впливом адаптації ринку праці до кризових зрушень в економіці (через скорочення робочих місць, вивільнення значної чисельності працівників з ініціативи адміністрації, поширення прихованого безробіття через перехід до режиму неповного робочого дня й вимушених неоплачуваних відпусток); в умовах посилення інфляційних процесів, кризи ліквідності банківської системи, неефективності кредитних і депозитних програм для населення; на тлі скорочення міграційної активності населення, яка забезпечувала значний приплив коштів у домогосподарства країни. У підсумку, до категорії бідних потрапила значна частина економічно активного населення. Індекс реальної заробітної плати в Україні у січні-липні 2009 р. становив 89,9% порівняно з відповідним періодом попереднього року (за регіонами цей показник коливався від 86,1% у Дніпропетровській і Запорізькій областях до 96,6% у Чернівецькій області). Індекс споживчих цін на товари та послуги у тому самому періоді становив 117,3% до відповідного періоду минулого року, в т. ч. на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива – 130,3%.

У червні 2009 р. частка працівників, яким нараховано заробітну плату нижче прожиткового мінімуму для працездатної особи, набула максимальних значень у таких областях, як: Тернопільська (18,2% від кількості штатних працівників, які працювали 50% і більше робочого часу, встановленого на даний період), Волинська (16,8%), Вінницька (16,7%) області;

мінімального – в Донецькій (7,0%), Луганській (9,5%) областях та м. Києві (8,1%) відповідно.

Аналіз статистичних даних свідчить про стале збереження в 2009 р. міжгалузевої диспропорції номінальної заробітної плати за всіма видами діяльності. Найвищий рівень оплати праці за згаданий період був зафіксований на підприємствах авіаційного транспорту та у фінансових установах. Водночас середня зарплата у таких соціально важливих сферах, як охорона здоров'я та освіта, залишається значно нижчим від середнього рівня в країні. Значна різниця зберігається також серед промислових видів діяльності у галузях добування паливно-енергетичних корисних копалин, виробництві коксу, продуктів нафтопереробки та виробництві й розподілі електроенергії, газу і води, де заробітна плата працівників перевищувала середній показник в 1,55–1,3 раза, а розбіжність у рівні зарплат, що їх отримують працівники різних галузей промислової діяльності, загалом досягає 3,36 раза.

Негативним явищем є слабка залежність заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, якості та результативності праці, що вносить відповідні корективи у зростання рівня доходів та дедалі більшу маргіналізацію населення. Більшість науковців вважають, що бідними є люди, чий ресурси недостатні для підтримання мінімального способу життя, прийнятого в певній країні на даний момент [3, 79]. За визначенням Євросоюзу (1984 р.), бідними вважають «людей, чий ресурси (матеріальні, культурні та соціальні) настільки низькі, що вони виводяться з мінімального способу життя, прийнятого для країни, в якій вони проживають» [4, 11].

Водночас активні інфляційні тенденції супроводжуються випереджаючими темпами зростання цін на продукти харчування, які в споживчому кошику населення займають понад 50%. За даними Держкомстату України, впродовж січня-квітня 2009 р. продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали на 7,4% (порівняно з груднем попереднього року). В цілому споживчі ціни зросли на 6,9%. Високі темпи підвищення споживчих цін знецінюють зарплати й трудові заощадження (табл. 1), і, як наслідок, знижують рівень життя населення, що є адекватним відображенням його якості.

Посилення інфляційних процесів погіршило очікування населення щодо поліпшення власного добробуту. Результати опитування домогосподарств (Держкомстат України у січні 2009 р.) щодо змін їх економічного становища на наступних 12 місяців засвідчили, що понад 50% домогосподарств очікують погіршення свого добробуту, 5% – оптимістично дивляться у майбутнє і сподіваються на поліпшення становища.

Таблиця 1

Динаміка доходів та витрат населення України у 2002–2009 роках
(млн. грн.)

	2002 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.*	2009 р.**
Доходи – всього	185073	274241	381404	472061	623289	856633	409704
з них:							
заробітна плата	78950	117227	160621	205120	278968	371053	173195
прибуток та змішаний дохід	33540	43828	58404	69186	95203	131727	47601
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	67286	104849	151307	183900	229040	322952	132789
з них:							
– соціальні допомоги	31601	52035	84617	103092	124472	178337	97808
Витрати і заощадження – всього	185073	274241	381404	472061	623289	856633	409704
з них:							
придбання товарів та послуг	153589	221713	306769	385681	509533	689055	331989
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	14092	19030	25461	33803	49053	67375	30951
Наявний дохід	141618	212033	298275	363586	470953	646337	298988
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	2938,0	4468,4	6332,1	7771,0	10126,0	13972,4	6485,9
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	118,0	119,6	123,9	111,8	114,8	109,6	178,8

* Джерело: [6]

** За оперативними даними Держкомстату, за I–II квартал 2009 р.

Необхідно враховувати, що українське суспільство в умовах фінансової кризи стає індивідуалістичнішим, зберігаються тенденції до зростання злочинності, виникнення нелегальних ринків надання соціальних послуг, зростання рівня тіньових доходів. Незважаючи на підвищення показника «межі бідності» (2005 р. – 341 грн., 2009 р. – 530 грн.; при цьому прожитковий мінімум на початок 2009 р. становив 626 грн.), чисельність бідних людей стабільно тримається на рівні 28%. За даними офіційної статистики, зменшується чисельність українців, які живуть за межею злиденності – до 13,8% населення. За критеріями бідності, які Світовий банк визначив для країн Західної Європи, до категорії бідних можна віднести 70% українців, які витрачають щодня не більше трьох доларів. За даними Держкомстату України, 84,5% громадян вважають себе бідними. Основні причини зростання бідності в умовах системної політико-правової та соціально-економічної криз слід пов'язувати зі скороченням робочих місць і зменшенням зарплат, що насамперед знизить життєвий рівень у багатодітних сімей, родинях із безробітними, людей похилого віку.

За результатами моніторингу соціальних змін, що його провів Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, масове незадоволення своїм економічним становищем висловили 46,6% опитаних. Зниження рівня доходів та, відповідно, низький рівень соціальних трансфертів обумовлюють недостатню базову захищеність населення.

Подолання проблем бідності в Україні безпосередньо пов'язане з мінімізацією наслідків фінансової кризи у сфері зайнятості та ринку праці. Оцінюючи перспективи ринку праці України, слід зважати на те, що до кризи в економіці він адаптується шляхом скорочення робочих місць, вивільнення значної чисельності працівників з ініціативи адміністрації, поширення прихованого безробіття через перехід до режиму неповного робочого дня й вимушених неоплачуваних відпусток; а також прискорення темпів зростання заборгованості з виплати заробітної плати на тлі несприятливої цінової кон'юнктури, зменшення місткості ринків продукції, робіт та послуг, зменшення іноземних інвестицій та зниження кредитної активності. Крім того, в результаті шоків сукупного попиту і сукупної пропозиції еластичність зайнятості показала, що скорочення виробництва не зумовило адекватного зменшення зайнятості, іншими словами, зменшення зайнятості було повільнішим, аніж спад обсягів виробництва. В результаті підприємства зберегли надлишкову зайнятість. У зв'язку з цим украй важливо зосередити зусилля державних органів влади на нормалізації функціонування економіки, в т. ч. пожвавленні ділової та фінансово-кредитної активності суб'єктів підприємництва, що дасть змогу розширити сферу продуктивної зайнятості та уникнути масового вивільнення робочої сили зі сфери зайнятості.

Із метою відновлення втрачених унаслідок кризи трудових доходів населення та обмеження подальшого розшарування населення і збільшення масштабів бідності доцільно реалізувати ряд заходів за наступними пріоритетними напрямками у сфері зайнятості:

- ✓ заохочення роботодавців до професійного перенавчання та підвищення кваліфікації без розриву трудових відносин із відшкодуванням йому відповідних видатків за рахунок Фонду соціального страхування;
- ✓ популяризація аутплейсменту (насамперед, у тих секторах економіки, що масово звільняються від надлишкової робочої сили) – розірвання трудового договору між підприємством і працівником із наступним залученням сторонніх організацій (кадрових, рекрутингових агентств та інших посередників із працевлаштування) щодо допомоги зацікавленим особам (її оплачує підприємство) при працевлаштуванні, що дасть змогу знизити соціальну напругу в трудових колективах та сформуванню позитивні перспективи щодо трудових доходів;
- ✓ розширення спектра превентивних профорієнтаційних послуг особам, які вивільняються: проведення на підприємствах консультацій із питань законодавства про працю і зайнятість, стан ринку праці; надання працівникам інформації про наявність робочих місць та вакантних посад у банку даних служби зайнятості, в т. ч. можливості участі у громадських роботах, працевлаштування працівників у інших регіонах; сприяння скеруванню вивільнених працівників на професійне навчання, добір професії та курсів перепідготовки;
- ✓ оптимізація систем оплати праці для зменшення надмірної галузевої та секторної диференціації розмірів заробітної плати у розрахунку на одного штатного працівника і створення стимулів до працевлаштування у працедефіцитних сферах економіки;
- ✓ збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприятиме реалізації здібностей людини та її участі у виробництві й розподілі матеріальних благ,
- ✓ використання диференційованого та соціально справедливого підходу до розподілу доходів і національного багатства, що забезпечуватиме матеріальну базу захисту широких верств населення й протидіятиме концентрації ресурсів у нечисленних груп населення;
- ✓ формування доходів населення залежно від якості праці, інтенсивності та ефективності, в доступі до освіти, послуг охорони здоров'я, до робочих місць, соціальних благ;

- ✓ досягнення продуктивної зайнятості, яка, на відміну від сучасного стану, забезпечувала б належний добробут працівників, стимулювала б легальну ефективну діяльність, а не орієнтацію на тіньову економіку;
- ✓ збалансованість соціальних витрат та зміцнення економічної бази соціальної сфери, диверсифікація джерел її фінансування;
- ✓ формування громадських організацій, діяльність яких спрямована на зниження рівня злочинності та зростання економічної активності населення;
- ✓ створення умов для розвитку продукуючого малого та середнього бізнесу, зорієнтованого на використання незайнятого трудового потенціалу, на основі спрощеної процедури реєстрації і транспарентної схеми реальної фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу;
- ✓ оцінка реальної соціальної стратифікації населення країни стосовно власності на засоби виробництва, володіння фізичним та інтелектуальним капіталами;
- ✓ збільшення сукупних доходів населення на основі випереджаючого зростання номінальної заробітної плати порівняно з підвищенням споживчих цін, удосконалення тарифної системи оплати праці, зменшення галузевих та територіальних диспропорцій; поступове наближення мінімальної зарплати до рівня прожиткового мінімуму; формування ефективної системи адресної соціальної допомоги населенню; розвиток системи соціального страхування, здійснення пенсійної реформи на принципах справедливості; розвиток недержавного пенсійного страхування.

Реалізувати запропоновані заходи необхідно на основі: соціальної орієнтації економіки України, наближення величини та структури доходів населення до відповідних європейських показників, збільшення в структурі економіки питомої ваги галузей, що визначають НТП і спроможні конкурувати на міжнародному рівні.

The article revealed worsening conditions of poverty in Ukraine, made a general assessment of the extent of this phenomenon, including in the regions; The ways of overcoming poverty in the country in the context of the objectives to minimize the consequences of the global financial crisis.

Keywords: *poverty, wages, cost of living, labor market, employment, financial crisis.*

Современное распространение масштабов бедности в условиях мирового финансового кризиса нуждается в разработке новейших рычагов

преодоления этого явления. В частности, необходимо минимизировать последствия финансового кризиса в сфере занятости и рынка труда. Для этого предложено реализовать ряд мероприятий за следующими приоритетными направлениями в сфере занятости: поощрение работодателей к профессиональному переобучению и повышению квалификации персонала; популяризация аутплейсмента; расширение спектра превентивных профориентационных услуг лицам, которые высвобождаются; оптимизация систем оплаты труда; увеличение инвестиций в образование, здравоохранение, профессиональную подготовку; использование дифференцированного и социально справедливого подхода к распределению доходов и национального богатства; достижение производительной занятости; создание условий для развития продуцирующего малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: бедность, заработная плата, прожиточный минимум, рынок труда, занятость, финансовый кризис.

Література

1. Лібанова Е. Кому вигідна дешева робоча сила?// Дзеркало тижня. – 2007. – 28 квітня – 11 травня. – С. 5.
2. Мандибура В. О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01. – К., 1999. – 36 с.
3. Черенько Л. Новий погляд на проблему української бідності // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 75–84.
4. Вержэ Д. Международные вопросы: низкие доходы, ограниченное потребление или низкое благосостояние: статистические подходы к вопросам бедности в плане международного сравнения // Экономика и статистика. – 2005. – № 383–384–385. – С. 7–45.
5. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / Бандур С. І., Заяць Т. А., Куценко В. І. та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.
6. Доходи населення за регіонами України за 2009 рік // [http:// www. ukrstat. gov. ua /operativ/operativ2009/](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/)